

М. М. Юрченко, кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ

В. Х. Ярмакі, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ

А. С. Ніцевич, старший викладач кафедри державно-правових
дисциплін
Інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ

СУД ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Недоліки роботи, які існують нині у системі українського правосуддя під час перебігу судової реформи, неодноразово стають актуальною темою обговорення в Європейських інституціях, а швидке їх усунення є однією із обов'язкових вимог перед Україною з боку Європейського союзу та інших міжнародних організацій.

У процесі реформування судової системи України необхідним є врахування досвіду діяльності суду присяжних або аналогічних інститутів інших країн та запозичити їх найефективніші способи участі народу у здійсненні правосуддя. Суду присяжних успішно функціонують у країнах Європи та США. Аналізуючи їх діяльність можна виділити безліч позитивних аспектів, зокрема щодо демократичності, змагальності сторін, збільшення ролі адвоката в процесі, підвищення рівня професійності сторін при розгляді справи у суді, тощо. Для кожної демократичної держави важливими є реалізація інститутів народовладдя та доступність громадськості до правосуддя.

В Україні інститут присяжних є порівняно новим юридичним явищем і перебуває на етапі становлення та розвитку, зокрема регулюється статус, форма участі, порядок допуску присяжних до судового розгляду справ.

Авторами проведено аналіз історичних аспектів виникнення та формування суду присяжних в зарубіжних країнах, а також вивчено історію їх розвитку та функціонування.

Не менш важливим є розгляд законопроектів, якими передбачено запуск повноцінного функціонування суду присяжних в Україні. Означено їх проблемні аспекти, а також надані певні пропозиції щодо удосконалення діяльності суду присяжних в нашій державі.

Порівняльний аналіз суду присяжних в Україні та світі свідчить про необхідність подальшого розвитку цього інституту в Україні з урахуванням міжнародного досвіду. Це дозволить забезпечити більш ефективне та справедливе здійснення правосуддя в нашій державі.

Ключові слова: права людини, суд присяжних, присяжні, народні засідателі, професійні судді, судова реформа, суд шевенів.

M. M. Yurchenko, V. Kh.Yarmaki, A. S. Nitsevych. Jury trial in Ukraine and the world: comparative characteristics

The shortcomings of the work that currently exist in the Ukrainian justice system during the course of judicial reform have repeatedly become a topical topic of discussion in European institutions, and their rapid elimination is one of the mandatory requirements for Ukraine from the European Union and other international organizations.

In the process of reforming the judicial system of Ukraine, it is necessary to take into account the experience of jury trials or similar institutions in other countries and borrow their most effective methods of public participation in the administration of justice. Jury trials are successfully operating in European countries and the USA. Analyzing their activities, one can identify many positive aspects, in particular regarding democracy, adversarial nature of the parties, increasing the role of the lawyer in the process, increasing the level of professionalism of the parties when considering the case in court, etc. For every democratic state, the implementation of democratic institutions and public access to justice are important.

In Ukraine, the jury institution is a relatively new legal phenomenon and is at the stage of formation and development, in particular, the status, form of participation, and procedure for admitting jurors to trial are regulated.

The authors analyzed the historical aspects of the emergence and formation of jury trials in foreign countries, and also studied the history of their development and functioning.

No less important is the consideration of draft laws that provide for the launch of a full-fledged jury trial in Ukraine. Their problematic aspects are identified, and certain proposals are made to improve the activities of the jury trial in our country.

A comparative analysis of the jury trial in Ukraine and the world indicates the need for further development of this institution in Ukraine, taking into account international experience. This will ensure a more effective and fair administration of justice in our country.

Key words: human rights, jury trial, jurors, lay assessors, professional judges, judicial reform, court of shofens.

Постановка проблеми та її актуальність. Дослідження правових аспектів діяльності інституту присяжних як однієї із форм здійснення судочинства є досить актуальною проблемою сьогодення. Адже недоліки в роботі, які наявні у системі українського правосуддя під час проведення судової реформи, є актуальною темою для обговорення в Європейських інституціях, а швидке їх усунення є однією із обов'язкових вимог з боку Європейського союзу та інших міжнародних організацій, що ставляться перед Україною

Для кожної демократичної держави важливими є реалізація інститутів народовладдя та доступність громадськості до правосуддя. Важливим елементом системи правосуддя є інститут присяжних. Суди присяжних успішно функціонують у країнах Європи та США, аналізуючи їх діяльність можна виділити безліч позитивних аспектів, зокрема щодо їх демократичності, змагальності сторін, збільшення ролі адвоката в процесі, підвищення рівня професійності сторін при розгляді справи у суді, тощо.

В Україні інститут присяжних є порівняно новим юридичним явищем і перебуває в стані становлення та розвитку, а також потребує додаткового юридичного аналізу та порівняння його правового статусу в інших державах, з метою приведення його діяльності у відповідність із міжнародними стандартами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед сучасних дослідників, аспекти розвитку, формування, а також функціонування суду присяжних досліджували Ю.М. Грошевой, І.В. Гловюк, А.Б. Войнарівич, О.В. Капліна, Р.П. Качур, О.В. Крикунова, Р.О. Куйбіда, О.П. Кучинська, А.Г. Маланюк, В.Т. Маляренко, В.О. Попелюшко, О.Б. Прокопенко, І.О. Русанова, А.А. Солодкова, В.І. Теремецький, В.М. Тернавський, В.М. Тертишник, О.Г. Шило, С.Г. Штогун, В.М. Щерба, О.Г. Яновська та інші.

Мета наукової статті – порівняльна характеристика діяльності суду присяжних в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Суд присяжних є однією із найдавніших форм здійснення правосуддя, яка виникла ще в Стародавній Греції та розвивалася протягом століть у різних державах. У сучасному світі суд присяжних діє у багатьох країнах як засіб забезпечення справедливого судового процесу, проте для переважної більшості українських громадян суд присяжних залишається чимось невідомим та екзотичним. Багато з демократичних країн запровадили суд присяжних і напрацювали значний досвід щодо його функціонування. Але, навіть незважаючи на це, у багатьох державах, які вважаються демократичними, відсутній такий інститут [9, с. 25].

Суди присяжних успішно функціонують у країнах Європи та США, аналізуючи діяльність яких можна виділити безліч позитивних аспектів, зокрема щодо їх демократичності, змагальності сторін, збільшення ролі адвоката в процесі, підвищення рівня професійності сторін при розгляді справи у суді, тощо.

Протягом останніх років в Україні триває дискусія щодо широкого залучення до розгляду судових справ присяжних та народних засідателів. Одностайної думки науковців щодо доцільності та всебішого запровадження даного інституту немає, а тому в нашій науковій статті спробуємо порівняти особливості його функціонування в Україні та зарубіжних країнах, а також виокремити позитивні елементи його існування.

Дослідивши історичні аспекти виникнення інституту присяжних, варто відмітити, що на думку багатьох дослідників, прообраз сучасного суду присяжних виник у Франції і, очевидно, був закріплений внаслідок судової реформи 829 року, за часів короля Луї Піуса. Згодом, після норманського завоювання 1066 р. суд присяжних був започаткований в Англії, де зберігся і до сьогодні як важлива складова англійського судочинства. Водночас інші дослідники пов'язують виникнення суду присяжних з англосаксонським періодом розвитку Англії, де прообразом суду присяжних була очищувальна присяга, хоча, безумовно, його функції змінилися. Так, звичай передбачав, що особа, яку обвинувачують в скоєнні злочину, може бути виправданою, якщо знайде кілька осіб, які складуть присягу, що вони вірять у її невинуватість [13, с. 376].

Безперечно, велике значення на становлення суду присяжних відіграло прийняття у 1215 р. Великої Хартії Вольностей. Вона обмежила королівську владу, розширивши повноваження парламенту, а також дала поштовх «суду рівних за участю присяжних». В такий спосіб у здійсненні правосуддя, як у кримінальних, так і у справах щодо цивільних прав та обов'язків, почали брати участь безпосередньо громадяни Англії. В подальшому було створено журі обвинувачення, з якого виділялося журі вердикту (мале журі). До XV століття мале журі виступало як свідки, обізнані з місцевістю та звичаями (спочатку у справах про межі земельних наділів, згодом і у кримінальних справах). І лише після XV століття на нього було покладено функцію вирішення справи щодо вини підсудного [10, с. 90].

У Франції інститут суду присяжних в його сучасному розумінні існує з 1790 року, та пов'язаний із прийняттям Декрету про судову організацію, який заклав основні підвалини судочинства за участі народу та для народу. На даний час, суд присяжних складається з трьох професійних суддів і дев'яти присяжних, які обираються випадковим чином із числа громадян. Суд присяжних розглядає тільки кримінальні справи, пов'язані з тяжкими злочинами, що передбачають покарання у вигляді позбавлення волі на термін більше 10 років [10, с. 89].

Раніше вироки суду присяжних не підлягали апеляційному оскарженню та перегляду, а за певною категорією правових підстав могли переглядатися лише в касаційній інстанції. Однак зараз як апеляційна інстанція виступає суд присяжних іншого округу, до якого також має входити 3 професійних судді, а кількість присяжних збільшується до 12 осіб. Як спеціалізовані інституції, суди присяжних у справах неповнолітніх розглядають обвинувачення в тяжких злочинах, інкримінуються особам у віці від 16 до 18 років. Вони складаються з 3 професійних суддів і 9 присяжних.

Особливу увагу приділяють також і правовому статусу присяжних, адже за кримінально-процесуальним законодавством Франції, він прирівнюється до правового статусу професійних суддів. Це означає, що присяжні мають приймати рішення по справі в нарадчій кімнаті разом із професійними суддями. Також вони вирішують питання не лише щодо вини особи, а й призначення їй покарання.

Щодо суду присяжних у США, він є однією із основних форм здійснення правосуддя в кримінальних справах та складається з 12 присяжних, які обираються випадковим чином з числа громадян. Відбір зі списку виборців проводиться спеціальною комп'ютерною програмою, або іншим способом який забезпечує рівність всіх громадян. Для громадян США бути присяжним це почесний обов'язок, ті, кого обрали присяжними у справі, розпочинають нове життя – після складення присяги вони повинні обмежити спілкування зі знайомими, щоб не створити хибного уявлення про обставини справи, звести до мінімуму читання газет, перегляд телепередач, не користуватись інтернетом. Порушення цих правил може призвести до недотримання права особи на справедливий суд. Як наслідок – кримінальна відповідальність, до якої може бути притягнуто присяжного [13, с. 376].

Суд присяжних призначається на вимогу обвинуваченого якщо термін передбаченого покарання перевищує шість місяців та в будь-яких громадських справах за вимогою сторін. Присяжні мають виключне право на винесення вердикту щодо винуватості або невинуватості обвинуваченого. Рішення приймається одногослосно. У США суд присяжних широко застосовується не лише в кримінальних, але й у цивільних справах, де присяжні можуть визначити самостійно розмір завданого збитку або призначити штраф [4, с. 34].

У Великій Британії суд присяжних також є важливим елементом правової системи. Він складається з 12 присяжних, які обираються випадковим чином з числа громадян. Хоча зараз дозволяється залучення до розгляду справ і 10, і 11 присяжних, в залежності від категорії та значимості справ. Присяжні вирішують питання щодо винуватості або невинуватості обвинуваченого, але не приймають рішень щодо міри покарання. Це завдання залишається за професійними суддями. Рішення приймається більшістю голосів. До прикладу, відповідно до законів право вимагати для себе суду присяжних у цивільних справах обмежене випадками клевети, дифамації, зловмисного судового переслідування, безпідставного ув'язнення, звідництва, тощо, якщо тільки суд не вирішить, що судовий процес вимагатиме тривалого вивчення документів або такого розслідування обставин справи, яке виходить за межі можливостей більшості судів присяжних [5, с. 87].

Цікаво, що у Федеративній Республіці Німеччині інститут суду присяжних існував до 1924 року, після чого його було скасовано та модернізовано у суд шефенів. Було запроваджено інститут народних засідателів, які беруть участь у здійсненні правосуддя разом із професійними суддями. Народні засідателі обираються випадковим чином з числа громадян і мають рівноправний голос у винесенні рішень щодо винуватості або невинуватості обвинуваченого [6, с. 45].

Характерним є розгляд кримінальних справ колегією за участі одного професійного судді та 2-х засідателів. У окремих справах, визначених законодавством, наприклад, що пов'язані зі смертю жертви, суд складається з трьох професійних суддів і двох народних засідателів. Усі важливі процесуальні питання під час судового розгляду вирішує весь суд, судді та засідателі, а не лише головуючий суддя. Протягом усього процесу прийняття рішень народні засідателі мають такі ж права, як і професійні судді [13, с. 377].

Порівнюючи розвиток інституту присяжних на території сучасної України із зарубіжними державами, варто зазначити, що інститут участі громадськості у здійсненні судочинства зароджувався та розвивався поступово. Судово-правова реформа 1864-1865 рр. допомогла йому перейняти кращі традиції англійського та французького підходів до розуміння, формування та діяльності суду присяжних як такого [11, с. 102].

Але інститут суду присяжних в сучасному значенні було запроваджено лише після прийняття Конституції України 1996 року, проте його практичне застосування залишається обмеженим.

Інститут суду присяжних в Україні закріплений у Конституції України, відповідно до якої, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ст. 124). Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Стаття 127 Конституції України передбачає, що «безпосередню участь у здійсненні правосуддя беруть народні засідателі і присяжні». Крім того, у статті 129 Конституції України визначено, що судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних [1].

Відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», суд присяжних в Україні складається з двох професійних суддів і трьох присяжних. Присяжні обираються випадковим чином з числа громадян України, які мають право брати участь у судових процесах [2]. Згідно з чинним законодавством присяжні, як представники народу, залучені до здійснення правосуддя, є носіями судової влади в Україні та виконують

свій обов'язок незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Присяжні, як і професійні судді, під час здійснення правосуддя незалежні та у своїй діяльності керуються Конституцією та законами України. Кримінальний кодекс захищає і присяжних засідателів у зв'язку із виконанням ними своїх обов'язків, так само, як і професійних суддів.

Основною функцією присяжних є оцінка доказів і винесення вердикту щодо винуватості або невинуватості обвинуваченого. Однак, рішення щодо міри покарання приймають професійні судді, це пов'язано із тим, що вивчивши докази та заслухавши аргументи сторін, присяжні приймають внутрішньо вмотивоване рішення, на підставі совісті та здорового глузду, оцінюючи співвідношення діяння з природним правом [6, с. 38].

Вагомим внеском у розвиток інституту присяжних в Україні на даному етапі є прийняття за основу двох законопроектів, якими передбачено запуск повноцінного функціонування суду присяжних. У законопроекті визначено, що суд присяжних – це форма безпосередньої реалізації природного, закріпленого в Конституції України права народу на здійснення правосуддя. Він буде здійснювати судочинство в суді першої інстанції у кримінальних справах. Згідно із законопроектом, суд присяжних складатиметься з одного професійного судді і Лави присяжних. Професійний суддя суду присяжних є процесуальним головуєчим у судовому засіданні та не бере участі в прийнятті рішення Лавою присяжних по суті обвинувачення. Лаву суду присяжних складають 8 присяжних. Склад Лави формується на основі випадкового автоматизованого відбору кандидатів у присяжні із числа громадян України, які постійно проживають у відповідному суддівському окрузі. Лава присяжних, за наслідками судового розгляду обвинувачення особи постановляє рішення по суті обвинувачення (вердикт).

При цьому здійснення правосуддя громадянином України, якого обрано як присяжного, є не лише правом, а й конституційним та громадянським обов'язком. Присяжний залучається до здійснення правосуддя у складі однієї Лави суду присяжних на строк розгляду лише однієї судової справи.

Автори законопроекту передбачають, що перші два роки суд присяжних розглядатиме лише справи, пов'язані з правопорушеннями, за які передбачено довічне позбавлення волі. Крім того, такі справи розглядатимуть за заявою обвинуваченого. Парламентарій звернув увагу, що законопроект визначає, які справи суд присяжних не може розглядати.

Доцільним було б розширення категорії розгляду справ присяжними, не обмежуючись лише кримінальним законодавством.

Присяжним, на час виконання ними обов'язків у суді, надаватимуться гарантії недоторканності, аналогічні суддівським, в тому числі захист від тиску чи переслідувань.

Присяжним за час виконання ними обов'язків у суді виплачується грошова винагорода, розрахована з посадового окладу судді місцевого суду з урахуванням подобового фактично відпрацьованого часу в порядку, визначеному Державною судовою адміністрацією України. Присяжним відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуються добові. Зазначені виплати здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України територіальними управліннями Державної судової адміністрації України.

Законопроектом визначено також і вимоги до кандидатури присяжного. Не кожна особа може стати присяжним. Ними можуть бути лише громадяни України, які досягли 21 року та володіють державною мовою на рівні, достатньому для участі у судовому процесі. Кандидатів обиратимуть лише серед мешканців території, де розташований суд. Не зможуть бути присяжними судимі особи, ті, хто перебувають на обліку в наркологічному чи психіатричному диспансері, неїздатні чи обмежено їздатні, а також особи з постійними фізичними чи психічними захворюваннями, які унеможливають виконання обов'язків та ін.

Аби запобігти виникненню конфлікту інтересів та забезпечити об'єктивність, запроваджуються обмеження за професією. До участі у засіданнях в якості присяжних не пускають працівників правоохоронних органів, суддів, адвокатів, нотаріусів, прокурорів, державних службовців [3]. Хоча тут виникає і певне заперечення, адже для того щоб винести свій вердикт, особа повинна мати хоча б базове правове уявлення стосовно правового підґрунтя розглядуваної справи. Варто було б надати право бути присяжним колишнім працівникам правоохоронних органів, які перебувають на пенсії чи суддям у відставці, або тим чи іншим особам, які мають правовий досвід, але не займаються юридичною діяльністю.

Також, оцінюючи чинну редакцію законопроекту та враховуючи військовий стан у нашій державі, поряд із правами та обов'язками присяжних, не врегульовано питання щодо їх мобілізації чи звільнення від військової служби. Тобто присяжні підлягатимуть мобілізації на загальних засадах. Будь-яких процедур звільнення присяжних від військової служби для забезпечення їх участі у судових процесах під час воєнного стану наразі не передбачено. І це може створити проблеми, адже якщо присяжного мобілізують під час розгляду справи, то його участь у судових засіданнях стає неможливою. Суд буде змушений зупинити розгляд справи та знову сформувати новий склад присяжних, що є затратним.

А тому звільнення присяжних від мобілізації на період виконання обов'язків у суді, може бути одним із способів вирішення цієї проблеми. Також актуальним питанням є врегулювання гідної оплати за виконання функцій присяжного.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене варто зазначити, що інститут присяжних є важливим елементом правової системи багатьох країн. Незважаючи на різні підходи до його формування та функціонування, основною метою є забезпечення справедливого судового процесу та підвищення довіри до судової системи. Традиційно суди присяжних розглядаються як гарантія проти зловживання з боку деспотичної влади. Переваги суду за участю представників народу – це, перш за все, посилення незалежності суду від виконавчої влади, реалізація на практиці принципу громадського контролю і участі народу в державній діяльності, зростання знань і досвіду суду, з урахуванням залучення представників місцевих жителів, які належать до різних соціальних груп, індивідуалізація кожної справи, яка розглядається судом, об'єктивність дослідження і оцінки фактичних обставин справи особами без юридичного досвіду, соціальний контроль за забезпеченням справедливості судових рішень, нейтралізація професійної деформації суддів, стимулювання суддів дотримуватися процесуальних норм в судовому процесі, формування у громадян правосвідомості високого рівня.

Дослідивши зазначений інститут, можна відмітити, що основними проблемами функціонування суду присяжних в Україні є обмежена практика його застосування, низький рівень правової обізнаності громадян та недостатнє фінансування. Для покращення функціонування цього інституту необхідно підвищити рівень правової культури населення, забезпечити належне фінансування судової системи та розширити сферу застосування суду присяжних.

Як бачимо, інститут суду присяжних в Україні знаходиться на шляху свого становлення в нашій судовій системі. Тоді як інші держави надають йому повну й чітку регламентацію у своєму законодавстві та широко застосовують у своїх правових системах, у нас він лише розвивається. Однак, доклавши зусиль та беручи до уваги досвід інших держав, український суд присяжних може стати одним із вагомих важелів для побудови демократичного суспільства.

Порівняльний аналіз діяльності суду присяжних в нашій державі та світі свідчать про необхідність подальшого розвитку цього інституту в Україні із урахуванням міжнародного досвіду. Це дозволить забезпечити більш ефективне та справедливе здійснення правосуддя в нашій державі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96 – ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами).
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
3. Законопроект про суд присяжних. Режим доступу <https://www.rada.gov.ua/news/razom/256471.html>
4. S. J. Schulhofer. *Criminal Justice: A Comparative Perspective*. Chicago: University of Chicago Press, 1995. 456 p.
5. P. Duff. *The Evolution of Trial by Jury in the United Kingdom*. London: Routledge, 2000. 234 p.
6. J. H. Langbein. *The German Advantage in Civil Procedure*. Chicago: University of Chicago Press, 1981. 342 p.
7. M. Ibusuki. *The Rebirth of Trial by Jury in Japan*. Washington: Georgetown University Press, 2010. 178 p.
8. R. Lafarge. *Jury Trials in France*. Paris: Dalloz, 1991. 256 p.
9. А. Бурий. Міжнародний досвід діяльності інститутів мирового судді, суду присяжних, народних засідателів та пропозиції щодо можливостей його застосування в Україні. *Регіональний громадський фонд «Право і Демократія»*. 2009. 131 с.
10. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США. К.: Україна, 1999. 554 с.
11. Г.М. Устінова-Бойченко, Н.О. Барабаш, О.Г. Привиденцев. Перспективи розвитку інституту участі громадськості у здійсненні правосуддя в Україні. *Судоустрій. Прокуратура та адвокатура*. Серія: Право, 2021, № 3(73). С. 101–105.
12. Єрмолаєв В. В. Суд присяжних в Україні: історико-правові аспекти (до 150-річчя судової реформи 1864 р.). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2 (77). С. 27–41.
13. Котляр Д.О., Кузнецова Л.В. Зарубіжний досвід формування суду присяжних (на прикладі США, Англії, Франції та Німеччини). *Юридичний науковий електронний журнал*, №9, 2024. С. 376–378.
14. О. Дубовик. Проблеми розвитку суду присяжних в Україні. Київ: Наукова думка, 2017. 220 с.